

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روش کلامی زیارت وارث در اثبات مسئله امامت

گردآورنده: سیده فرزانه ابراهیمی

اهمیت زیارت و گستردگی آن موجب شده تا بحث زیارت به عنوان یکی از مباحث مهم مذهبی در زمینه معرفت دینی باشد. هدف زیارت، زنده شدن فضائل و خصلت‌های والای زائر و همچنین ایجاد و تقویت معرفت در او است. یکی از معارف محوری که در زیارت‌نامه‌ها گنجانده شده، تبیین مقام امام است. چرا که شناخت حقیقی امام، یکی از اهداف بنیانی در نظام اعتقادی برای تعالی انسان است. از سویی دیگر راه شناخت امامت، امری دقیق بوده که جز از راه نظری، برهانی و غیبی طی نخواهد شد. یکی از منابع و مصادر دینی زیارت‌نامه‌های منقول از معصوم هستند. می‌توان با مطالعه روشمندانه این متون به ابعاد معرفتی آن‌ها رسید؛ زیرا یکی از بهترین ابزار استنباط و دفاع از چیزی یادگیری روش‌مند آن است. این پژوهش با شیوه توصیفی - تحلیلی، روش‌های کلامی در اثبات مسئله امامت را با محوریت زیارت وارث بررسی می‌کند. از جمله یافته‌های مهم تحقیق حاضر از بررسی متن زیارت وارث کشف روش‌های عقلی و نقلی در اثبات بسیاری از مسائل مربوط به امامت همچون: عصمت، نصب، افضلیت، ضرورت، علم، اشرفیت، حجیت و... است. پژوهش حاضر با رویکرد کارکردهای عقل توانست روش‌های اثبات امامت را در کاربست عقل نظری و عقل عملی در این زیارت استخراج نماید. مواردی مانند: کشف استلزامات و قواعد بدیهی و براهین عقلی در حیطه عقل نظری در اثبات مسائلی همچون عصمت امام و همچنین قواعدی نظیر لطف الهی، دفع ضرر محتمل و قبح نقض غرض و قبح تکلیف مالایطاق از مصادیق حیطه عقل عملی از یافته‌های این پژوهش است.

واژگان کلیدی: روش کلامی، زیارت وارث، روش اثبات، عقل نظری، عقل عملی، دلیل نقلی، مسئله امامت.

یکی از شئون و وظایف امام که بعد از پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) به وی محول گشته است؛ تفسیر و تبیین دین است. امام بعد از نبی وظیفه‌ی تفسیر اصول اعتقادی و هدایت دینی مردم را به عهده دارد. بنابر قلمرو ولایت تشریعی امام و مباحث حجیت در علم اصول هرگونه فعل، قول و تقریر امام، حجت بوده و صاحب قطع است. یکی از منابع و معارف شیعی ماثوره از امام که دارای محتوای اعتقادی و معرفتی است؛ زیارت‌نامه‌ها هستند. زیارت‌نامه‌ها یکی از شیوه‌های ارتباطی امام با افراد بوده که از این جهت در صدد القای معانی معتبری بودند. از جمله زیارت‌نامه‌هایی که به دلیل محتوای خاص شهرت بیشتری دارد، زیارت وارث منسوب به امام صادق (علیه السلام) است. این زیارت‌نامه به شأن و مقام امام بالاخص؛ امام حسین (علیه السلام) توجه ویژه‌ای داشته و ایشان را در جایگاه وارث حضرت آدم (علیه السلام)، نوح (علیه السلام)، ابراهیم (علیه السلام)، موسی (علیه السلام)، عیسی (علیه السلام) و حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) معرفی نموده است. در واقع حضرت امام صادق (علیه السلام) قصد داشته اند در قالب یک دستور العمل زیارتی، امر مهم امامت را با پیوند اشک و زنگار عقل و روح، تبیین و اثبات نماید. اگر مسئله امامت، در این زیارت‌نامه با شیوه روشمندانه مورد مطالعه قرار گیرد، می‌توان چارچوبی دقیق از ابعاد اعتقادی این زیارت‌نامه بدست آورد. زیرا مطالعه روشمندانه یک محتوا باعث نظامند سازی مفاهیم آن می‌شود. روش شناسی یک محتوا و یا یک علم؛ یعنی بررسی راه رسیدن به آن. بنابراین اگر مسئله امامت در زیارت‌نامه وارث از این حیثیت مورد بررسی قرار گیرد گویا راه‌های رسیدن آن حضرت به اثبات امامت تبیین گشته و ادله عقلی و نقلی بیشماری در جهت همین هدف یعنی اثبات امام نمایان خواهد شد.

پژوهش حاضر با رویکرد روش شناسی کلامی به دنبال کشف روش کلامی زیارت وارث در اثبات امامت بوده و به ادله عقلی و نقلی این زیارت، با شیوه‌ی تحلیلی و روشمندانه پرداخته است. به عبارت دیگر نوع نگاه و نوع قرائت این زیارت‌نامه در مسئله امامت بررسی خواهد شد.

موارد پیشرو را می‌توان در زمینه پیشینه‌ی مقاله حاضر ارائه داد:

۱. امامت و جایگاه آن با تکیه بر زیارت نامه های آل یاسین، وارث، اربعین و امین الله؛ نویسنده پروانه زارعی، دانشگاه رازی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۱۳۹۷ ه.ش.

در این تحقیق آمده: جایگاه، صفات و شرایط ائمه معصومین (علیهم السلام) در زیارت نامه ها به خوبی تبیین شده است، در این تحقیق جایگاه امامت و تبیین صفات و ویژگی های اهل بیت (علیهم السلام) در زیارت نامه های آل یاسین، وارث، اربعین و امین الله مقدمه ای برای شناخت بهتر آن ها باشد. این نوشتار به مطالعه بیرونی این زیارت نامه ها از حیث سند، علت نامگذاری، فضائل و مطالعه درونی آن ها در محورهای مهدویت، رجعت، تولی و تبری، عصمت، علم، انتصاب و افضلیت ائمه (علیهم السلام) پرداخته است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است.

۲. بررسی و واکاوی اولین زیارت مطلقه امام حسین (علیه السلام)؛ جمال فرزند وحی، مجتبی زینی وند، فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث (سفینه)، سال ۱۱ شماره ۴۴ ویژه حدیث، ۱۳۹۳ ه.ش. ص ۹۳ - ۶۳.

در این مقاله ابتدا سند و اعتبار زیارت نامه اثبات می شود آنگاه نگارنده به بررسی محتوای آن می پردازد که جمعاً چهل پیام اصلی در بر دارد چهار سلام شش شهادت چهار اقرار، سه درخواست، چهارده منزلت اهل بیت، پنج نفرین، دو حمد، یک سلام و یک براءت. نگارنده در هر بخش، در مورد پیام های آن تحقیق کرده و معانی آن ها را بیان میدارد. یعنی بررسی سندی و دلالی این زیارت نامه ی معتبر را ارائه می کند.

۳. تحلیل تطبیقی مفاهیم واژگان زیارت وارث با محوریت قرآن کریم؛ نویسنده: معصومه اکبری، رحمان شعریه، محل انتشار کنفرانس ملی رویکردهای نوین علوم انسانی در قرن، ۱۳۹۶ ه.ش. پژوهش حاضر با رویکرد لغت شناسی به مفاهیم زیارت وارث پرداخته است. تحقیق روش کلامی زیارت وارث بر اثبات مسیله امامت؛ باشیوه ی روش شناسی کلامی و مطالعه ادله عقلی و نقلی موجود در متن زیارت، به کشف روش امام صادق (علیه السلام) در اثبات مسئله امامت پرداخته است.

۱. مفاهیم

أ. زیارت وارث

این زیارت نامه در واقع بخشی از یک دستورالعمل برای زیارت امام حسین (علیه السلام) در حرم آن حضرت است. (ابن طاووس، ۱۳۷۶ ش، ج ۲، ص ۶۳) زیارت نامه‌های مختلف دیگری نیز وجود دارد که شباهت زیادی با این زیارت نامه به ویژه در فرازهای اول دارند. شیخ طوسی در کتاب مصباح المتعجل تنها کسی است که زیارت وارث را با سند و متن آن آورده است. (شیخ طوسی، ۱۴۱۱ ق، ج ۱، ص ۷۲۰)

وجه نامیدن این زیارت به وارث حکمتی در منزلت امام و ولایت ایشان دارد زیرا؛ ارث و باقی مانده از متوفی مستحق کسی است که منزلت او را داشته باشد، خداوند تعالی وارث نامیده شده است؛ زیرا که بعد از فنا و نابودی اشیاء باقی می ماند و همچنین وارث تمام کسانی است که بر روی زمین هستند. و مؤمنان همان وارثانند؛ زیرا که جایگاه کافران را در بهشت به ارث می برند یا این که در زمان رجعت به زمین برمی گردند همان گونه که خداوند در قرآن می فرماید: همانا زمین را بندگان شایسته ما به ارث خواهند برد. (سوره انبیا آیه ۱۰۵) شکی در وجود امام (علیه السلام) به مانند سایر ائمه به عنوان وارث انبیاء نیست و اخبار و زیارات گواه آن است. از امام صادق (علیه السلام) روایت است که فرمودند: علماء وارث انبیاء هستند و آن به این خاطر است که انبیاء درهم و دیناری به ارث نگذاشتند و قطعا ایشان احادیثی را به ارث گذاشتند پس هر کس چیزی از این احادیث را فرا گیرد، قطعا بهره فراوانی برده است. در بعضی از اخبار، علماء را به امامان نیکو سرشت (علیهم السلام) تفسیر کرده اند. (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۲، ص ۱۵۱)

ارث امام حسین (علیه السلام) از آدم، نوح، ابراهیم، موسی و همه انبیاء (علیهم السلام) وراثت معنوی است؛ وراثت صوری نیست. علوم معارف حکمت‌ها و اسرار نزد آنان است و هر پیامبری دارای نبوت، اسرار، شریعت و معرفت است و امام همه اینها را به ارث برده است گنج‌ها و اسرارشان نزد اوست.

د. قاعده قبح تکلیف بما لایطاق

یکی از کارکردهای عقل عملی قاعده‌ی قبح «تکلیف بما لایطاق» است. تکلیف به آنچه که انسان طاقتی بر آن ندارد قبح داشته و ظلم محسوب می‌شود. لذا اگر خداوند به اطاعت و پیروی از فردی داده باشد باید معصوم و افضل باشد. و امر قبیح بر خداوند محال است. در زیارت وارث بر حجت و ناصر دین خدا و ارکان مومنین بودن امام شهادت داده شده و در نتیجه تبعیت از امام را اولی خوانده است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «وَأَمْرِي لِأَمْرِكُمْ مُتَّبِعٌ؛ و دلم تسلیم دل شما، و کارم پیرو کار شما است.» پیروی و تسلیم امام بودن با عصمت و منزّه بودن او سازگار است. اگر مردم به صحت گفتار و کردار امام اطمینان نداشته باشند، نزدیکی به طاعت و دوری از مفاسد حاصل نمی‌شود. و در نتیجه باید گفت خداوند فردی را به عنوان امام برگزیده که عملش یقینی نیست و این یعنی تکلیف بما لا یطاق که محال عقلی محسوب می‌شود.

همچنین می‌توان با تدبر در فرازهایی همچون «فَأَفُوزَ مَعَكُمْ»، «وَفِي وَلِيٍّ يَا وَلِيَّ الْمُؤْمِنِينَ» و «وَقَلْبِي لِقَلْبِكُمْ سَلَمٌ» و رجوع به این قاعده‌ی عقلی گفت: ولایت و تسلیم شدن در برابر امام زمانی صحیح است که گفتار و عمل امام حق باشد و امام افضل الناس بر رهبری باشد.

۳. اثبات امامت با ادله نقلی

یکی از ادله مهمّ در نزد منابع دینی برای اثبات امامت، نقل است.

امام صادق (علیه السلام) در زیارت وارث برای اثبات مسئله امامت، به مجموعه‌ای از الفاظ و مفاهیم احتجاج نموده‌اند که می‌توان بنا بر نص صریح و ظهور آیات و حجیت اخبار؛ مستندات قرآنی و روایی را به عنوان ادله‌ی نقلی از آن‌ها استخراج نمود. از جمله می‌توان به برخی از آن‌ها اشاره نمود:

فراز: «أَشْهَدُ أَنَّكَ كُنْتَ نُورًا فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ وَالْأَرْحَامِ الْمُطَهَّرَةِ لَمْ تُنَجِّسْكَ الْجَاهِلِيَّةُ بِأَنْجَاسِهَا وَلَمْ تُلْبِسْكَ مِنْ مُدْلِهِمَاتِ ثِيَابِهَا؛ شَهَادَتِ مِیْ دَهِمِ كِه تُو نُورِی بُودِی دَر صَلَب‌های شامخ، و رَحِم‌های پاکیزه، کِه جاهلیت با ناپاکی‌هایش آلوده ات نکرد، و به تُو از جامه‌های تیره و تارش نپوشاند.» این فراز در واقع به آیه تطهیر دلالت می‌کند «رَسُولُهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا؛ خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد.» (سوره احزاب؛ آیه ۳۳)

همچنین امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: امام اعلام الهدی و عروه الوثقی؛ امام نشانه‌ی هدایت و دستگیره محکم است. یعنی ایشان نه تنها راه را به انسان نشان می‌دهند بلکه فرد را به هدف و مطلوب هم می‌رسانند. این ویژگی‌های امام به آیات «وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ» (سوره نحل؛ آیه ۱۶) و «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ؛ کسی که به طاغوت بت و شیطان، و هر موجود طغیانگر کافر شود و به خدا ایمان آورد، به دستگیره محکمی چنگ زده است، که گسستن برای آن نیست.» (سوره بقره؛ آیه ۲۵۶) انطباق دارد. امام صادق (علیه‌السلام) ذیل آیه اول فرمودند: منظور از علامات، ائمه معصومین (علیهم‌السلام) هستند. (قمی، ۱۳۶۳ ه.ش، ج ۱ ص ۳۸۳) و منظور از «علامات»، ائمه هدی (علیهم‌السلام) است. (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۲، ص ۳۲۹) و همچنین امام رضا (علیه‌السلام) ذیل تفسیر آیه دوم فرمودند: این سخن خدا «فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى» یعنی ولایت. ریسمانی که قطع نمی‌شود و مراد از آن امیرالمومنین علی (علیه‌السلام) و امامان بعد ایشان هستند. (قمی، ۱۳۶۳ ش، ج ۱، ص ۸۴-۸۵)

امام در زیارت وارث در توصیف امام از واژه «بر» استفاده نموده است و می‌فرماید: «أَنَّكَ الْإِمَامُ الْبَرُّ النَّقِيُّ؛ امام خیر و نیکوکار» یکی از مستندات قرآنی کاربرد «بر» در وصف امام آیه «إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ» (سوره انسان؛ آیه ۵) تمام

خاندان رسالت (علیهم السّلام) و موافقین و طرفداران - آن‌ها و بسیاری از مخالفین ایشان اتفاق کردند که مراد از ابرار علی و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السّلام) است. (طبرسی، ۱۳۶۰ ش، ج ۲۶، ص ۱۵۷)

و در کابرد «التَّقِيُّ» در توصیف امام به اثبات پرهیزکاری او می‌توان به آیه «و ما کانوا...مَتَّقُونَ؛ سرپرست آن فقط پرهیزگاران‌اند. انفال ۳۴» اشاره کرد. در تفسیر این آیه از پیامبر کلامی است که فرمودند: «آل محمد کل تقی» (حسکانی، ۱۴۱۱ ق، ج ۱، ص ۲۸۴)

یکی دیگر از ویژگی‌های امام که در زیارت وارث ذکر شده، امر بالمعروف و نهی عن المنکر کردن است. «و أَمَرَتْ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَيْتَ عَنِ الْمُنْكَرِ» که با آیه پیشرو منطبق است «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ؛ شما بهترین امتی بودید که به سود انسان‌ها آفریده شده چه اینکه امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید.» (سوره آل عمران؛ آیه ۱۱۰) برخی از مفسران مانند شیخ طوسی به قرینه وجود مجرمان و منافقان در بین امت، مراد از بهترین امت را مختص اهل بیت (علیهم السّلام) دانسته‌اند. (شیخ طوسی، تفسیر تبیان، ج ۲، ص ۵۵۸)

یکی از مستندات قرآنی زیارت وارث اشاره به رجعت امام است که آورده «و بَيَّابِكُمْ [بِآيَاتِكُمْ] مُوقِنٌ؛ من به رجعت امام یقین دارم» در آیات زیادی مسئله رجعت پرداخته شده است. از جمله «إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ؛ آن کس که قرآن را بر تو فرض کرد، تو را به جایگاهت باز می‌گرداند» (سوره قصص؛ آیه ۸۵) امام سجاد (علیه‌السلام) در تفسیر این آیه فرمودند: يرجع الیکم نبیکم و امیر المومنین و الائمه؛ پیامبر (صلی.. و علی (علیه‌السلام) و همه امامان (علیهم‌السلام) به سوی شما باز می‌گردند. (قمی، ۱۳۶۳ ش، ج ۲، ص ۱۴۷)

با توجه به بررسی موارد بالا و انطباق برخی از بیانات زیارت با قرآن کریم می‌توان گفت معارف و تعالیم امامان با آیات الهی منطبق بوده و قرآن و عترت یک حقیقت هستند و جدایی میان آن دو نیست.

نتیجه گیری

یکی از منابع معرفتی در نظام اعتقادی، زیارت نامه است. زیارتنامه‌ها اهداف والایی همچون خداشناسی، امام شناسی و... را در بردارند. یکی از این زیارتنامه‌ها، زیارت وارث از امام صادق (علیه السلام) برای زیارت حضرت امام حسین (علیه السلام) است. پژوهش حاضر با هدف؛ روش‌شناسی کلامی اثبات امامت از زیارت وارث، با تدبر در فرازهای این زیارت، ادله‌ی عقلی و نقلی استخراج نموده است. در این زیارت برای اجرایی کردن این دلایل در مسئله امامت از روش‌هایی مانند: کشف استلزامات، ترجیح بلا مرجح، برهان امکان اشرف، برهان حجت جهانی و برهان حفظ شریعت، به عنوان دلایل مبتنی بر عقل نظری بهره گرفته است. و در استناد به دلایل عقل عملی از روش‌هایی مانند: قاعده لطف، قاعده قبح نقض غرض، قاعده دفع ضرر محتمل و قاعده قبح تکلیف بما لایطاق، بهره برده است. و همچنین در بخش استناد به دلیل نقلی با تمسک به ظهور و تواتر روایات و رفع تعارض و حجیت اخبار واحد به آیات مترتب بر بحث اشاره کرده است.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، *اقبال الاعمال الحسنة*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
۲. برنجکار، رضا، *روش شناسی علم کلام، اصول استنباط و دفاع در عقاید*، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
۳. حسکانی، عبیدالله بن عبدالله، *شواهد التنزیل القواعد التفضیل*، ج ۱، تهران، سازمان وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ ه.ق.
۴. خرازی، سید محسن، *بدایه المعارف الالهیه فی شرح عقائد الإمامیه*، ج ۲، قم، موسسه نشر الاسلامی چاپ ششم، ۱۴۲۰ ه.ق.

۵. دکامی، محمدجواد، «*قاعده قبح نقض غرض در کلام اسلامی*» آینه معرفت، پاییز ۱۳۸۸ ه.ش، شماره ۲۰.
۶. سجادی، جعفر، *فرهنگ معارف اسلامی*، ج ۱، تهران، نشر کومش، چاپ سوم، ۱۳۷۳ ه.ش.
۷. شیخ مفید، *أوائل المقالات فی المذاهب والمختارات*، بیروت، دارالمفید، ۱۴۱۴ ه.ق.
۸. طباطبایی، سیدمحمدحسین، *تفسیر المیزان*، ج ۱۲، سید محمد باقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ ه.ش.
۹. طبرسی، فضل بن حسن، *ترجمه مجمع البیان*، ج ۲۶، تحقیق: رضا ستوده، تهران، فراهانی، چاپ اول، ۱۳۶۰ ه.ش.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن، *کتاب الغیبه للحجه (للطوسی)*، تهرانی، عباد الله و ناصح، علی احمد، قم، دار المعارف الإسلامیة، چاپ اول، ۱۴۱۱ ه.ق.
۱۱. -----، *تفسیر تبیان*، ج ۲، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ اول، بی تا.
۱۲. -----، *رساله امامت*، محمدتقی دانش پژوه، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۵ ه.ش.
۱۳. -----، *قواعد العقائد*، علی ربانی گلپایگانی، قم، جنه اداره الحوزه العلمیه قم، ۱۴۱۶ ه.ق.
۱۴. قمی، علی بن ابراهیم، *تفسیر قمی*، تحقیق: طبیب موسوی جزایری، ج ۱، قم، دارالکتاب، چاپ سوم، ۱۳۶۳ ه.ش.
۱۵. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، *بحار الأنوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
۱۶. نصرتیان اهور، مهدی، *روش شناسی استنباط در علم کلام*، دارالحديث، قم، چاپ دوم، ۱۳۹۸ ه.ش.